

VITA

„... OTT MÁR TUDTÁK ÉS VÁRTÁK ÉS BEVITTÉK...”

ANTIFASISZTA MŰ-E A JÓNÁS KÖNYVE?

Többen, több oldalról, részben igen tüzetesen vizsgálták már Babits késői, kivételes erejű, különös stílusötvezeteket nyújtó remekét, abból a szempontból is, hogy milyen eszmei indíttatások, milyen szemléleti interferenciák, illetve milyen eltérő magatartássajátságok érvényesülnek benne.¹ A centenáris ünneplés alkalmával megjelent írások azonban mintha elsiklottak volna ezeknek a kutatásoknak a tanulságai fölött, noha ezek közérdekűeknek látszanak. Így indokolt lehet mondhatni provokatív élel fogalmazni meg az alcímben szereplő kérdést. Milyen érvek is szólnak a mellett a meglehetősen egyöntetűséggel vallott vélemény mellett, amely szerint Babitsnak ez az alkotása jellegzetesen antifasiszta indíttatású, hogy antifasiszta morális alapállást tesz a magáévá?

A dolgok újra-végig gondolásának igénye a műalkotás és a társadalmi valóság tényeinek egybevetését kívánja meg –, akár közismert elemek újra-végignézését is.

„... kiálts a Város ellen! Nagy ott a baj, megáradt a gonoszság” – ennek az isteni szózatnak az erkölcsi ítéletei valóban akadálymentesen illeszthetők rá arra az országra, mely a sorok írásakor a hitleri téboly szellemében épül mind félelmetesebb hatalommá. Még azon sem kell talán fenn-

¹ Fodor Ilona: *Babits és a Jónás könyve*. Kortárs, 1967/2. 297–304; Melczer Tibor: *Egy költői magatartás kettőssége Babits Jónás könyvében*. ItK, 1972/3. 307–332; Kelemen Péter: *A Jónás könyve parabolaszerkezetéhez*. ItK, 1975. 60–64; Tamás Attila: *A Jónás könyvéről – teljességre törekvés nélkül*. Studia Litteraria, Tom. XVI. Debrecen, 1978. 57–70.

akadnunk, hogy Babits Jónását „a feddett népség” lehetséges magatartása készletre futásra, nem pedig valamilyen felsőbb „nínivei hatalmak” kegyetlen tilalma. Végül is tudjuk, hogy „a népség” is részt vett egyben-másban, s nemigen kedvelte azokat, akik ezért kárhóztatni próbálták. Mikor hiábavalónak bizonyult menekülési kísérlete után pillantjuk meg a Ninivébe jutott Jónást, akkor azonban el kell már egy kissé bizonytalanodnunk. Itt ugyanis semmiféle megkövezési szándékok nem látszanak hősünket fenyegetni. Eleven piaci kavargás közepén találja magát, adás-vevés zsvaját próbálhatja meg túlkiahálni prófétai igéivel. Ám – tudjuk – alig szerez magának ezáltal többet valamilyen csodabogár-szerep-nél. („... az asszonyok körébe gyűltek akkor / s kísérték Jónást bolondos csapattal. / Hozzá simultak, halbüzét szagolták, / és mord lelkét merengve szimatolták.”) Ezért is megy majd tovább –, hogy tisztességgel megfelelhessen a prófétai követelményeknek, ha már egyszer kínos-keservesen hirdetőjévé lett az igének.

Csakhogy a valóság mindvégig távol marad Jónás elképzeléseitől. Attól is, amit remélhetett, attól is, amitől rettegett. Hiába forog ugyanis vérben a szeme, hiába „bődül” iszonyút: se bűnbánó megtérésre, se könyörtelen elítéltetésre – mártírsorsra – nem talál. Van, ahol éppenséggel ügyet sem vetnek rá: élük változás nélkül a maguk életét. („de az árusok csak tovább nevettek, / alkudtak, csaltak, pöröltek vagy ettek”; mások „a homokon illegve kigyóztak, / s szemérem nélkül a nép előtt csókolóztak.”) Egy felsült Péter apostol érezhette volna úgy magát Madách római színeben, ahogy Babits Jónása Ninivében. („... meztelen táncoltak . . . a szolgák / vagy karddal egymást ölték, kaszabolták / játéku . . .”) S amit már a cethal gyomrát megjárt Jónás sem bír elviselni: úgy fordulnak a dolgok, hogy végül a maga teljes prófétai alakításával *ő is részévé lesz ennek a világnak*. Hiszen amint híre megy, hogy találtak valakit, aki mocskosan-tépetten, síró dühvel végpusztulást jövendőül és megtérést hirdet, a nagy nínivei „rendező” láthatólag fölismerik, hogy már *csak ő*

hiányzott a nagy komédiából: „... Ott már tudták és várták és bevitték, ... hogy szónokoljon ...”

Okkal perel hát utóbb urával Jónás, amiért még ezt a szégyent is el kellett érte — miatta? — szenvednie: „Lám, megcsúfoltak ...!” — Okkal, hiszen a komédiába fulladó tragédia nem föltétlenül enyhébb a mártiriumnál.

Csakhogy: hol volt efféle komikum a hitleri korszak igehirdetőinek sorsában? Melyik bírálójukat tették az új rend urai „egy cifra oszlop tetejébe”, hogy onnan mindenkinek a fülébe harsogják intő és átkozó szavaikat? Adás-vevés kalmárszelleme, gátra nem leő szexuális szabadosság, a világ élvezeti cikkek tekintése: ezek lettek volna a Harmadik Birodalom legfőbb jellemzői?

A kérdés már-már olcsón szónoki, mégsem térhetünk ki föltevése elől. Bármennyire nyilvánvaló ugyanis, hogy a tények ismerete alapján csak egyértelmű *nemmel* lehet megválaszolni, hallgatólag mintha — évtizedeken át — magától értetődő *igen*-feletletet adtunk volna rá.

És lépünk eggyel még tovább. Hiszen tudjuk: a történet nem itt ér véget: nem Jónás átkainál. Hanem az Úr megbocsátásánál, a megbocsátás érveinek elősorolásánál.

A hitlerizmus világán belüli csöndes, alig észrevehetően végbemenő megjavulást remélte volna Babits?

A válasz megkísérlésénél nem kell a föltevések bizonytalannabb szféráiban maradnunk: közismert verseiből kapjuk majd meg az egyértelműen tagadó választ. Lengyelország lerochanása után, a francia földet fenyegető előzőnlés előtt Babits szinte megismétli a jónási átkot — de olyan szigorral, amely nem ismeri a komikai mellékhangok feloldását.

Sujtsd el fölöttünk ítéletedet,
és bocsáss ujabb vízözönt a földre!

Vagy inkább

Megengednéd-e, hogy gyermekeinknek
gyermekei — gonosz új iskolák
neveltjei — már nevét is elfeledjék
annak, mi előttünk szent ma még?

(*Talán a vízözön...*)

S ezúttal nem hangzanak el olyan szavak, melyek fölmentést adnának a büntetés terhe alól. Az ígehirdetést is megtiltó hatalmakról ítélve Babits nem hallatja a bölcs nyugalom érveit.

Mint ahogy korábban sem tette, amikor úgy látta, hogy „Jön a Barbárság, mint havas tavasz, / korbáccsal a kezében”.

Jónás *történetét* írva bizonyára egykori — valóságos vagy képzelt? — erkölcsi tartásoknak a fellazulását érezte Babits, s ezen tudott úgy felindulni, hogy haragjához előbb-utóbb azért kétkedést is kellett társítania: vajon teljesen méltányosak-e indulatai? Vajon nem egyfajta emberi gyöngeség lapang-e bennük? is És egyáltalán: nem becsüli-e túl a saját szerepét? A *Kártyavár*, a *Gólyakalifa* vagy a *Halálfiái* világában is ott rejlő vagy éppen felszínre törő vétkesség alighanem közelebb áll a cselekménybeli Ninive fertőzöttségéhez, mint azok a bűnök, melyeket az SA és a Gestapo eszközeivel követtek el.

A *Talán a vízőzön* ezért nem a *Jónás* könyvét záró isteni szózatot vonja vissza — inkább új, *másik ítéletet* hirdet. *Más vétkek* fölött.

Egy másik város sorsa fölött.

A fölött a Ninive fölött, amelyeknek az árnyai az *utóbb írt Jónás imája* vallomásában már egyre fenyegetőbbek: Babitsot is egyre kegyetlenebbül nyomasztva kezdik árnyékukat előrevetni. Ezért is egyre szorongóbb a szava: „mig az égi és ninivei hatalmak / engedik, hogy beszéljek s meg ne haljak.” *Itt* kezdenek csak Babits művében előrajzolódni annak az újfajta hatalomnak a körvonalai, amelyik már nem tudja — vagy nem akarja — „manipulálni” a maga művészeit: udvari bolondokként kiszolgálóiként felhasználni. *Ez* a Ninive már megvonja tőlük a szólás jogát.

Ennek a parancsuralmi „város”-nak a képéből vetített azután valamennyit vissza az olvasók tudata a korábban íródott mű Ninivéjére is.

Nem kizárólag annak alapján, hogy a máskülönben zárt egységbe formált mű — a *Jónás imájával* kiegészített *Jónás*

könyve – fő- és utórészében ugyanaz a „Ninive” név szerepel. Az az *általános* erkölcsi igazság, melyet egyik fontos részében a mű megfogalmaz – hogy ti. „vétkesek közt cinkos, aki néma” – a negyvenes években, a fasizmus előretörése idején ilyen irányú konkrétumok viszonylatában mutatkozott elsősorban érvényesnek: a fasizmus előtti meghunyászkodás egyik formájának kategorikus elvetésében. (Még akkor is, ha magában a műben keserű vád társul az ítélet kimondásához, amiért talán nem emberre szabottan kemények az ilyen isteni parancsok.) A költemény megjelenésekor is a magáénak érezhette a kor embere a vádat, még inkább így érezhette később. A háborúba sodródás, az erősödő uszítás, a katasztrófához közelítés éveiben. Vagy akkor, mikor az országot előzőnlötték a „második Ninive” hullámai. A „kiáltás a Város ellen” igéi sem annyira zord veretességük megejtő művészségét adhatták ekkortájt élményül, mint amennyire megelevenült etikai töltésük keménységét. A befogadás ilyen módosulásaihoz adott lehetőséget a *Jónás könyvének* az a része is, amelyben „Hé, emberek! Fogjátok és vigyétek ezt a zsidót!” kiáltás nyomán vetik tengerbe a menekülni vágyót. (Még akkor is, ha a tett elkövetői – tudjuk ezt is – nem Ninivéből valók voltak.) Egyértelműen a fasizmus brutalitásaira „vágott” a kép, ennek a világnak az atmoszférájából tört be valami a verssorok között, ez lett torkot szorítóan időszerűvé.

Írásban talán Lukács Györgynek kritikus időszakban: 1941 júniusában keletkezett esszéje, a *Babits Mihály vallomásai* mutat először olyasfajta *Jónás-könyve*-értelmezést, amely a későbbi évtizedekben azután általában meghonosodott. 1945 után, a „nem volt elég” önvád-érzete és vádoló szava nyomán kibontakozó viták teremthettek majd ennek az írásnak a számára is valamilyen éleztettebb olvasatot.² Ezt vette fokozatosan át az alkalmi hivatkozásoknak és az iskolai

² Vö. Király István: *Individuáletika-társadalometika*. Valóság, 1984/8. 23.

tankönyveknek az az óhatatlanul egyszerűsítő, hosszúra nyúló egymásutánja, melyben a „vétkesek közt cinkos, aki néma” már-már a költemény végszavává, a cselekmény Nini-véje pedig Hitler birodalmává lett.

De ha tény – vitát nem érdemlő tény – is, hogy a műnek *vannak* antifasiszta megnyilatkozásai – egyszersmind tehát ilyen értékei –, ez semmiképpen nem teszi *a mű egészét* specifikusan antifasisztává. Egy bizonyos kornak az olvasói recepciója érthető módon domboríthatta ki belőle az ilyen vonatkozásokat, ez azonban nem lehet ok arra, hogy mi mindvégig ilyen olvasatú beszűkítésben – a mára vonatkoztatva azt mondhatjuk: ilyen torzításban – adjuk tovább. Megérdemli, hogy teljes gazdagságában próbáljuk már a magunkévá tenni.

TAMÁS ATTILA

MI A HÉZAG?

ANTOLÓGIA A FELSZABADULÁS UTÁNI
MAGYAR IRODALOMBÓL*

Kezdjük közhellyel a könyvismertetést: az olvasó hézagpótló művet tart kezében. E tény megállapítása után feladatunk nem túl bonyolult, azt kell csupán leírnunk, hogy mi a hézag az általános iskolák 5–8. osztályaiban 1945 utáni irodalmunk hadrendjében, és az antológiában szereplő művek alapján arról beszélni, hogy hézagpótlásra alkalmas nyersanyaggal dolgozott-e a válogatás összeállítója.

Ha felütjük a *Tantervet*, az 5. osztály számára előírt tananyag részletezése előtt az egész felső tagozatra érvényes célokat és feladatokat találjuk, szerencsére csak egy oldalon. Idézzük most a célok első mondatát:

*Összeállította: Tóth Emőke (Tankönyvkiadó, 1980).